

**Sèquies, assuts i molins de la capçalera de la Font Antiga de Crevillent.
La Tanca del Forat (Crevillent)**
Josep Menargues Giménez

Publicación digital:

Intervenciones arqueológicas en la provincia de Alicante. 2011

Editores:

A. Guardiola Martínez y F.E. Tendero Fernández
Sección de Arqueología del Ilustre Colegio Oficial de Doctores
y Licenciados en Filosofía y Letras y en Ciencias de Alicante

Año de la edición: 2012

ISBN: 978-84-695-6559-9

Enlace web:

http://www.marqalicante.com/contenido/int_arqueologicas/doc_246.pdf

Denominación de la intervención:	Sèquies, assuts i molins de la capçalera de la Font Antiga de Crevillent. La Tanca del Forat
Municipio:	Crevillent
Comarca:	El Baix Vinalopó
Director/codirectores:	Josep Menargues Giménez
Equipo técnico:	Marcelino Pérez Amorós (topógrafo), Margarita Ferràndez Abellán, Lorda Belso Pastor i Joaquim Ferràndez Abellán
Autor/autores del resumen:	Josep Menargues Giménez
Promotor:	Josep Menargues Giménez
Nº de expediente:	2011/0597-A
Fecha de actuación:	15-11-2011 a 16-12-2011
Coordenadas de localización:	Els coordenades apareixen dins del text
Periodo cultural:	Islàmic, baixmedieval, modern
Material depositado en:	Museu Arqueològic Municipal de Crevillent
Tipo de intervención:	Excavació arqueològica, topografia, neteja de sèquies

Resumen: *La intervenció realitzada a la Font Antiga de Crevillent, històric sistema hidràulic d'origens encara foscos, s'ha centrat en conèixer la funció de nombroses estructures constructives associades a les sèquies, així com la seqüència i restitució d'antics traçats de reg arruïnats i desapareguts.*

Palabras claves: *Sistema hidràulic, medieval, Crevillent.*

Abstract: *The statement made to the Font Antiga Crevillent, historic hydraulic system still dark backgrounds, focused on the role of knowing many constructive structures associated ditches and stream restoration and old tracks and ruined irrigation missing.*

Keywords: *Hydraulic system, medieval, Crevillent.*

Desarrollo de la intervención:

El *qanat* de la Font Antiga de Crevillent, és un històric sistema hidràulic d'origens encara foscos. Diversos autors, des d'Al-Himyari del segle XIV, fins a A. Cavanilles o R. Markham, havien citat i descrit sumàriament el conjunt, però no va ser fins 1987 que l'equip de M. Barceló va realitzar el primer estudi arqueològic. Les conclusions a les que van arribar els autors situen aquesta obra en el període medieval andalusí en general, i en concret, dins l'àmbit de planificació hidràulica califal. A banda d'aquest estudi, restava per conèixer la funció de nombroses estructures constructives associades a les sèquies, així com la seqüència i restitució d'antics traçats de reg arruïnats i desapareguts.

En aquest sentit, la nostra intervenció tenia per objecte profunditzar en algunes d'aquestes mancances. Per a nosaltres, el lloc de la Tanca del Forat presentava els requisits idonis per a la realització dels treballs, amb una complexa xarxa de sèquies i edificis de factura antiga. Després de la nostra intervenció, hem pogut treure a la llum una inèdita resclosa o assut de cronologia medieval *sensu lato* que permetia formar un petit embassament. L'assut estaria format per un mur recte de secció atalussada,

d'aproximadament 11 m de longitud, 3,5 d'altura i construït fonamentalment amb carreus reaprofitats. Algunes de les pedres tallades que encara romanen *in situ* mostren traves i entalladures. D'alguna forma recorden a les peixeres catalanes medievals i a altres construccions properes, sobretot les restes antigues de l'assut de Mutxamel.

En la nostra intervenció a la Tanca del Forat vam realitzar dos sondejors i diverses neteges. El sondeig que pretenia recollir informació concreta sobre l'assut o resclosa el vam efectuar en el reblit posterior de l'estrep occidental sobre el que es recolzava el mur. Coordenades del sondeig Estrep: X 690.443 – Y 4.237.529. Després d'una profunda neteja dels carreus i de la capa superficial, vam comprovar que l'estrep es trobava farcit d'un morter extraordinàriament compacte, cosa que desaconsellava qualsevol excavació. Val a dir que el mur, a l'altra vora, descansava directament sobre una sèrie d'entalladures esglaonades tallades en un esperó de la roca.

L'altre sondeig va tenir com objecte un edifici que es troba aigües amunt de l'assut, a la vora oriental de l'antic embassament. Coordenades del sondeig Mur-Brollador: X 690.458 – Y 4.237.536. Es tractava d'un sòlid mur de contenció bastit amb grosses pedres, lleugerament escairades i lligades amb morter de calç. En aquest indret, tot i estar mig arrasat per l'actual camí, podem apreciar com la sèquia medieval del nivell inferior de l'aqüeducte discorria per la seua part superior, i després es bifurcava devers Crevillent i l'immediat Molí del Prao. Al bell mig d'aquest mur, abocat a la rambla, apareixia un forat o fornícula d'arc de mig punt parcialment obturat pels sediments. L'excavació tenia per objecte arribar als nivells de fonament i de passada conèixer la seua funció. Així fou que la cala va ocupar la meitat de la cara superior de la volta del forat. Simultàniament vam excavar l'interior de la volta. Els materials que vam documentar proporcionen una escairada informació. Pel que fa al sondeig, vam recuperar en els nivells més profunds –UE 1003– una ansa d'àmfora dels moments finals del Bronze i altres objectes prehistòrics, tots clarament en posició secundària. A dins del conducte, a banda de materials de semblant cronologia que la cala, vam trobar a la UE 1005 un gros fragment d'una possible mola de molí medieval. A tenor d'aquestes troballes i la seua posició topogràfica podem suggerir que l'edifici continguera una mena de partidors i un "brollador", que seria el mencionat forat, mitjançant el qual es poguera omplir l'embassament a voluntat. És important d'assenyalar que el paviment del "brollador" apareix cobert d'un paviment de lloses. La troballa de la pedra de molí a l'interior del "brollador" ens autoritza a relacionar-lo amb alguna mena de carcau, potser d'un molí andalusí, semblant al que es va trobar a la sèquia de Rovella, a la ciutat de València. Així mateix, cal no oblidar, que Jaume II va concedir en 1327 l'autorització a Llorenç Fruitós, jurispèrit d'Oriola per a que en aquest punt aproximat instal·lés un saltador i un molí. Tant la hipòtesi del brollador com la d'un carcau de molí, les haurem d'esclarir en properes campanyes, atès que vam haver d'interrompre l'excavació el conducte del "brollador" per manca de temps i recursos.

Referent a la informació pròpiament hidràulica del conjunt de la Tanca del Forat, podem dir que aquest assut o resclosa del Forat permetria formar en la rambla un dipòsit que abastaria uns 70 m de llargària, al que li hem calculat una cabuda d'uns 420 m³ d'aigua. Tindria tres maneres possibles d'omplir-se, la més habitual seria

mitjançant els escurriments que procedien de pèrdues i desbordaments de la sèquia, aigua amunt; una altra forma era amb les revingudes, i la tercera, a voluntat, per mitjà del mencionat “brollador”, que era alimentat per la sèquia principal. Hem de dir que aquesta sèquia principal discorria possiblement pel nivell inferior dels Pontets i era de dimensions més reduïdes que les d'època moderna, de manera que en aquells temps farien falta unes sis hores d'aigua per omplir a vessar l'embassament del Forat. L'aigua, una volta retinguda, tenia dues formes d'eixir, una, per una canal excavada en la roca que hi ha a nivell del llit de la rambla, i una altra per un estallador situat en la ribera occidental que es troba connectat a la sèquia o contrasèquia que discorre en direcció al Pont dels Moros.

Aquesta gran obra sembla que va ser reformada cap el 1668. Hem trobat materials de construcció, concretament rajoles de *pam y mig*, formant part de reparacions dels canals medievals, i que recorden allò que estableixen els documents del Consell de Crevillent d'aquelles dates.

Finalment, sembla que el vell conjunt d'origen medieval emplaçat a tocar la rambla va ser abandonat cap el segle XVIII, motivat pels danys cíclics que provocaven les revingudes. Així, es va construir a un nivell més elevat un aqüeducte pel costat oriental del barranc que evita de les romanalles medievals. Aportem la datació relativa d'aquest nou traçat mitjançant la troballa d'un parell de fragments de plat murcià incrustats en el morter de la sèquia que vam localitzar durant els treballs de neteja i topografia de la mateixa.

Prop de finalitzar la campanya encara vam descobrir soterrada una sequieta secundària o fillola que naix d'aquest aqüeducte. Vam comprovar, gràcies als treballs de projecció i restitució dels antics traçats de les sèquies, que aquesta es dirigia cap el Molí del Prado. Segurament, aquesta fillola va ser bastida arran la construcció del citat molí, devers 1850.

Bibliografía:

- ALBEROLA ROMÁ, A. (ed.) (1995): *Cuatro siglos de técnica hidráulica en tierras alicantinas*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación de Alicante, Alicante.
- AL-HIMYARI (1938): *Al Rawd al-mitar. La Péninsule Ibérique au Moyen Âge d'après le kitab al Rawd al-mitar*, edición y traducción E. Levy Provençal, Leiden.
- ARNAU DAVÓ, B. y MARTÍ OLTRA, J. (2000): “Aigua i desenvolupament urbà a Madinat Balansiya (València). L'excavació d'un molí hidràulic de l'època califal”, en Th. F. Glick (coord.): *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història i context social*, Institució Alfons el Magnànim, València: 165-192.
- BARCELÓ PERELLÓ, M.; CARBONERO GAMUNDÍ, M.A.; MARTÍ CASTELLÓ, R. y ROSSELLÓ-BORDOY, G. (1988): “La Font Antiga de Crevillent: ensayo de descripción arqueológica”, *Áreas*, 9. *Revista de Ciencias Sociales*, Universidad de Murcia, Murcia: 217-231.
- BATET COMPANY, C. (2006): *L'aigua conquerida. Hidraulisme feudal en terres de conquesta. Alguns exemples de la Catalunya nova i de Mallorca*, Universitat Autònoma de Barcelona – Universitat de València, València.

- BAZZANA, A. y GUICHARD, P. (1981): "Irrigation et société dans l'Espagne orientale au Moyen Âge", *L'homme et l'eau en Méditerranée et au Proche Orient*, I, Travaux de la Maison de l'Orient, 2, GIS – Maison de l'Orient. Presses Universitaires de Lyon, Lyon: 115-140.
- CAVANILLES, J.A. (1993): *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid (1795-1797), ed. facsímil, Ediciones Albatros, 2º vol., Valencia.
- FERRER I MALLOL, M.T. (1988): *Les aljames sarraïnes de la governació d'Oriola en el segle XIV*, Institut Milà i Fontanals, CSIC, Barcelona.
- GLICK, Th.F. (coord.) (2000): *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història i context social*, Institució Alfons el Magnànim, València.
- GONZÁLEZ PRATS, A. (1983): *Estudio arqueológico del poblamiento antiguo de la sierra de Crevillente (Alicante)*, Anejo I de la Revista Lucentum, Universidad de Alicante, Alicante.
- GOZÁLVEZ PÉREZ, V. (1977): *El Bajo Vinalopó. Geografía agraria*, Universidad de Valencia, Valencia.
- GUINOT RODRÍGUEZ, E. y SELMA CASTELL, S. (2003): *Las acequias de Elche y Crevillente*, Generalitat Valenciana, València.
- MARKHAM, C.R. (1991): *Informe sobre El regadiu de l'Espanya de l'est (1867)*, Col·lecció Politècnica, 46, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València.
- MATILLA SÉQUER, G. (1992): *Alfarería popular en la antigua Arrixaca de Murcia. Los hallazgos de la Plaza de San Agustín (s. XV-XVII)*, Museo de Murcia. Bellas Artes, Murcia.
- MENARGUES GIMÉNEZ, J. (2011): "Excavacions arqueològiques al sistema hidràulic de la Font Antiga", *Harmonia*, 313, Associació Tertúlia Artístico-Literària El Cresol, Crevillent.
- OLIVER NARBONA, M. (1983): *Molinos harineros de agua*, Universidad de Alicante – CAM, Alcoi.
- PUIG FUENTES, S. (2000): "La institución por excelencia: la Font Antiga. Crevillent-Sèquia: simbiosis històrica", *Revista de Fiestas de Moros y Cristianos*, Asociación de Fiestas de Moros y Cristianos San Francisco de Asís, Crevillent: 209-211.
- SALA IVORRA, F.X. y PÉREZ ARACIL, T.A. (1999): *El reg a Sant Joan. Font i eix d'un poble*, Ajuntament de Sant Joan d'Alacant, Sant Joan d'Alacant.
- SELMA CASTELL, S. (1993): *Els molins d'aigua medievals a Sharq al-Andalus*, Ajuntament d'Onda, Onda.
- SELMA CASTELL, S. (2000): "De la construcció islàmica al casilici modern: l'evolució del molí hidràulic valencià", en Th. F. Glick (coord.): *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història i context social*, Institució Alfons el Magnànim, València: 101-163.
- TOWNSEND, J. (1996): "A journey through Spain in the years 1786 and 1787", *Viajeros británicos por la Valencia de la Ilustración (siglo XVIII)*. Richard Twiss. Henri Swinburne. John Talbot Dillon. Joseph Townsend. Arthur Young, Ayuntamiento de Valencia, Valencia: 197-259.

TWISS, R. (1996): "Viajes a través de España y Portugal en 1772 y 1773", *Viajeros británicos por la Valencia de la Ilustración (siglo XVIII)*. Richard Twiss. Henry Swinburne. John Talbot Dillon. Joseph Townsend. Arthur Young, Ayuntamiento de Valencia, Valencia: 95-119.

Recreació informàtica de l'embassament del Forat amb el seu màxim nivell i l'aigua sortint pel brollador. Vista des del Ponent.

NETEJA DE LA SÉQUIA I ESTALLADOR DE L'ASSUT

Neteja de l'Estallador i estrep occidental de l'Assut

Detall del carreu de l'Estallador, on hi deuria haver instal·lada una portella

Desguàs de l'estallador.

El morter de fonamentació de la séquia del segle XVIII descansa sobre el caixer destruït de la séquia de l'Estallador medieval.

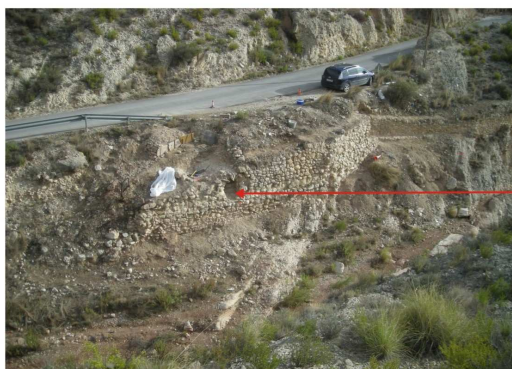
EXCAVACIÓ DEL BROLLADOR

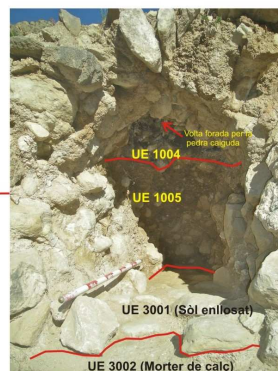
Brollador i sondeig en procés d'excavació

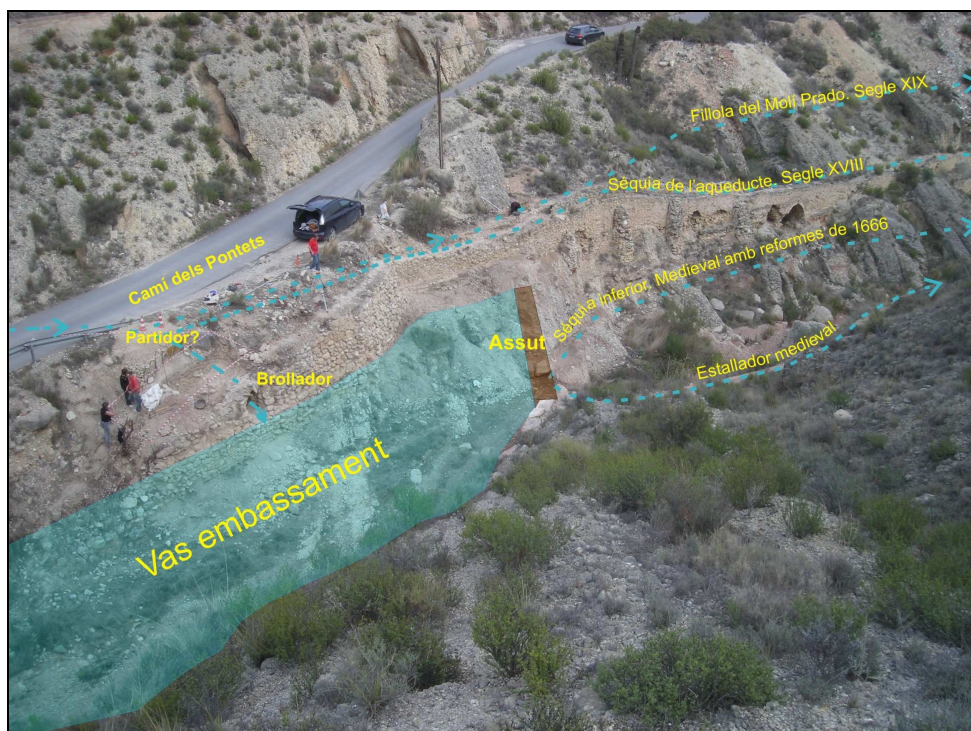
Excavació del brollador

Excavació del brollador

Detall estratigràfic i constructiu de l'orifici o brollador.

Hipòtesi de la seqüència històrica de les construccions.